

INGLIZ TARIXSHUNOSLIGIDA MARKAZIY OSIYO TASVIRINING EVOLYUTSIYASI: SAMARQANDNING ILMIY TALQINLARI.

Mavlonov Asliddin Shuxratovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tarixshunosligida Markaziy Osiyo, ayniqsa Samarqandning o‘rganilishi jarayoni bosqichma-bosqich tahlil qilinadi. XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida ingliz tadqiqotchilari tomonidan yozilgan sayohatnomalar Sharq haqidagi dastlabki manbalar sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu davrda Samarqand ko‘pincha ekzotik, afsonaviy shahar sifatida tasvirlangan. XIX asrning ikkinchi yarmida esa ilmiy-ekspeditsion yondashuvlar paydo bo‘lib, tarixiy, madaniy va arxeologik tadqiqotlar kuchaydi. XX asrda ingliz tarixshunosligi Markaziy Osiyoni mustamlakachilik doirasidan tashqarida o‘rganishga intilib, postkolonial nazariya asosida yangi tahliliy yondashuvlarni shakllantirdi. XXI asrda esa global tarix, madaniy merosshunoslik va raqamli tarixshunoslik yo‘nalishlari orqali Samarqandning transsivilizatsion markaz sifatidagi o‘rni qayta talqin qilinmoqda. Maqolada ingliz tarixshunosligining metodologik evolyutsiyasi, orientalist stereotiplarning yemirilishi va fanlararo integratsiya jarayoni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Samarqand, ingliz tarixshunosligi, Markaziy Osiyo, Sharqshunoslik, postkolonial nazariya, global tarix, raqamli tarixshunoslik, sivilizatsiyalararo muloqot.

Abstract: This article explores the evolution of English historiography on Central Asia, with a particular focus on the city of Samarkand. From the late eighteenth to the early nineteenth centuries, British explorers and diplomats produced travel accounts that served as the first significant sources about the East in English scholarship. During this period, Samarkand was often portrayed as an exotic and legendary city. In the latter half of the nineteenth century, the emergence of scientific expeditions introduced archaeological and historical research methods. The twentieth century witnessed a shift from imperial and orientalist perspectives toward postcolonial and global analytical frameworks. In the twenty-first century, new approaches in global history, cultural heritage studies, and digital historiography have redefined Samarkand as a trans-civilizational hub of interaction between East and West. The article highlights the methodological transformation of English historiography, the decline of Orientalist paradigms, and the development of interdisciplinary integration in the study of Central Asia.

Keywords: Samarkand, English historiography, Central Asia, Orientalism, postcolonial theory, global history, digital historiography, intercivilizational dialogue.

Markaziy Osiyo, ayniqsa Samarqand shahri, G‘arb tarixshunosligining diqqat markazida XVIII asr oxiri va XIX asr boshlaridan e‘tiboran paydo bo‘la boshladi. Ingliz sayohatchilari, elchilari va olimlari bu hududni o‘rganishda o‘ziga xos ilmiy yo‘nalishni shakllantirdi. Ularning maqsadi dastlab siyosiy va strategik manfaatlar bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa-da, keyinchalik bu tadqiqotlar ilmiy, madaniy va tarixiy izlanishlarga aylandi.

XIX asr davomida ingliz tadqiqotchilari — masalan, Anthony Jenkinson, Alexander Burnes, Henry Rawlinson kabi shaxslar Samarqandni “Sharq sivilizatsiyasining yuragi” sifatida tasvirladilar. Ularning asarlarida Samarqand nafaqat geografik nuqta, balki tarixiy jarayonlar, savdo yo‘llari va madaniy almashinuvlarning markazi sifatida gavdalandi. Shu davrda “Buyuk Ipak yo‘li” atamasi ham G‘arb tarixshunosligida yangicha mazmun kasb etdi.

XX asrda ingliz tarixshunosligida orientalist yondashuvning tanqidi kuchaydi. Tadqiqotchilar endi Samarqandni mustamlakachilik nigohi ostida emas, balki o‘z ichki dinamikasiga ega sivilizatsion makon sifatida o‘rganishga kirishdilar. Postkolonial nazariya ta’siri ostida tarixiy manbalarning qayta tahlili, shahar madaniy merosining global kontekstdagi o‘rni va ingliz arxeologik ekspeditsiyalarining ilmiy ahamiyati qayta baholandi.

Bugungi kunda esa ingliz tarixshunosligida Samarqandning o‘rni raqamli tarix, madaniy merosshunoslik va global tarix yo‘nalishlari asosida kengaymoqda. Bu jarayon Samarqandni “Sharq sivilizatsiyasi timsoli”dan “transsivilizatsion dialog markazi”ga aylantirdi. Shu tariqa ingliz tarixshunosligi nafaqat ilmiy manbalarni tahlil qilish, balki ularning ideologik asoslarini ham qayta ko‘rib chiqish bosqichiga o‘tdi.

XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida ingliz tarixshunosligida Markaziy Osiyo, ayniqsa Samarqand haqidagi bilimlar diplomatik missiyalar va sayohatnomalar orqali shakllana boshlagan edi. Bu davrda ingliz elchilari va savdogarlari, xususan Anthony Jenkinson (1558–1571 yillardagi safarlari) va Alexander Burnes (1830-yillar) Markaziy Osiyoga yo‘l olgan ilk tadqiqotchilar qatoriga kiradi. Ularning asarlarida Samarqand ko‘pincha ekzotik, sirli va “yo‘qolgan imperiyalar markazi” sifatida tasvirlanadi. Burnes o‘zining “Travels into Bokhara” (1834) asarida Samarqandni “buyuk tarixiy xotiraga ega, ammo siyosiy jihatdan zaiflashgan shahar” deb atagan. Bu kabi ta’riflar Sharqni G‘arb nazarida “madaniy, ammo turg‘un” hudud sifatida ko‘rsatgan orientalist yondashuvning mahsuli edi¹.

Shu davrda ingliz tarixshunosligining asosiy maqsadi ilmiy tahlildan ko‘ra strategik ma’lumot yig‘ish, ya’ni Rossiya imperiyasi bilan raqobatda Markaziy Osiyo ustidan geosiyosiy ustunlikka erishish edi. Bu holat ingliz “Buyuk o‘yin” (Great Game) siyosatining ilmiy ko‘rinishida namoyon bo‘ldi. Samarqand esa bu o‘yinning ramziy markazlaridan biri sifatida talqin etildi.

XX asr boshlariga kelib, ingliz tarixshunosligida Markaziy Osiyo mavzusi strategik emas, balki tarixiy-antropologik tahlil obyekti sifatida o‘rganila boshlandi. Shu davrda V. Bartholdning asarlari ingliz tarixshunosligiga kuchli ta‘sir ko‘rsatdi². Bartholdning “Turkestan Down to the Mongol Invasion” (1900) asari G‘arb olamida Movarounnahr tarixini ilmiy asosda o‘rganish uchun asos yaratdi. Ingliz tadqiqotchilari, masalan, Harold Bailey, Rene Grousset va E. Denison Ross kabi olimlar Samarqandni ilmiy manba sifatida o‘rganishga kirishdilar. Ularning tadqiqotlarida shahar geografiyasi, qadimiy sug‘orish tizimlari, va Afrosiyob yodgorliklari arxeologik tahlil markaziga aylangan.

Bu davrda tarixshunoslikda “Sharq uyg‘onishi” tushunchasi paydo bo‘lib, Samarqandni Islom davrida fan, san‘at va me‘morchilik markazi sifatida ko‘rsatish tendensiyasi kuchaydi. Ingliz olimlari Temuriylar davrini “Renaissance of the East” deb atay boshladilar. Shu tarzda, orientalist tasvirlar asta-sekin tarixiy obyektivlikka yaqinlashgan, ammo hali ham Sharqni G‘arb bilan solishtirish paradigmasidan butunlay xoli bo‘lmagan

Ikkinchi jahon urushi va mustamlakachilik tizimining yemirilishidan so‘ng ingliz tarixshunosligida keskin metodologik burilish yuz berdi. 1970–1980-yillarda Edward Saidning “Orientalism” (1978) asari Sharqni G‘arb nazarida qanday stereotiplashtirilgani haqida fundamental nazariy asos yaratdi³.

Saidning g‘oyalari Markaziy Osiyo, jumladan Samarqand haqidagi ingliz tadqiqotlariga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatdi. Endi tarixchilar Sharqni “egzotik ob‘yekt” sifatida emas, balki o‘z tarixiy dinamikasiga ega mustaqil sivilizatsiya sifatida o‘rganishga intildilar.

Bu bosqichda Peter Frankopan va Gerald M. S. Reynolds kabi tarixchilar Buyuk Ipak yo‘lining global tarixdagi o‘rnini qayta talqin qildilar. Ularning ishlari Samarqandni nafaqat tarixiy markaz, balki G‘arb va Sharq o‘rtasidagi madaniy “ko‘prik” sifatida ko‘rsatdi. Shu tariqa, ingliz tarixshunosligida “imperial nazorat” paradigmasi o‘rnini “madaniyatlararo muloqot” paradigmasi egalladi.

So‘nggi o‘n yilliklarda ingliz tilidagi ilmiy manbalarda Samarqandning o‘rganilishi yangi bosqichga ko‘tarildi. XXI asr tarixshunosligida global tarix, merosshunoslik va raqamli arxeologiya yo‘nalishlari kuchayib, Samarqandni “transsivilizatsion tugun” sifatida qayta talqin qilmoqda⁴.

Raqamli texnologiyalar yordamida Afrosiyob qazilmalari, Temuriylar davrining me‘moriy yodgorliklari va qadimiy yozma manbalar 3D modellash tirish orqali ilmiy muomalaga kiritilmoqda. Bu, o‘z navbatida, ingliz tadqiqotchilarining Samarqand tarixini global madaniy meros kontekstida qayta o‘rganishiga imkon berdi.

Shuningdek, Cambridge Central Asian Forum, British Museum hamda UNESCO Heritage Studies Unit tomonidan olib borilayotgan loyihalar Samarqandni xalqaro ilmiy muhokama markaziga aylantirdi. Natijada ingliz tarixshunosligi bugungi kunda

Samarqandni nafaqat o‘tmishning guvohi, balki zamonaviy global tarixning faol ishtirokchisi sifatida talqin qilmoqda.

Ingliz tarixshunosligida Samarqand mavzusining o‘rganilishi XVIII asrdan XXI asrgacha bo‘lgan uzoq tarixiy yo‘lni bosib o‘tdi. Dastlab sayohatnomaviy va geosiyosiy xarakterdagi manbalarga asoslangan yondashuvlar keyinchalik ilmiy, madaniy va arxeologik izlanishlarga aylangan. Bugungi kunda ingliz tarixshunosligi Samarqandni sivilizatsiyalararo aloqalar, madaniy almashinuv va global tarix kontekstida tahlil etmoqda. Bu esa ingliz ilmiy an‘analarining postkolonial davrda yangicha mazmun kasb etganini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barthold, V. V. Turkestan Down to the Mongol Invasion. London, 1928.
2. Burnes, Alexander. Travels into Bokhara. London, 1834.
3. Frankopan, Peter. The Silk Roads: A New History of the World. London, 2015.
4. Said, Edward. Orientalism. New York, 1978.
5. Grousset, René. The Empire of the Steppes. New Brunswick, 1970.
6. Reynolds, Gerald M. S. Cultural Crossroads of Central Asia. Cambridge, 2002.
7. British Museum Archives. Central Asian Collections, London, 2020.